

بحران غمیت و نظریه پردازمی آل نوبخت

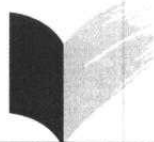
دکتر علی شیرخانی

دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم

داهو: سبزی

www.ketab.ir

سرشناسه	: سبزی، داوود، ۱۳۶۰-
عنوان و نام پدیدآور	: بحران غیبت و نظریه پردازی آل نوبخت / داوود سبزی، علی شیرخانی.
مشخصات نشر	: تهران: خرسندی، ۱۳۹۷-
مشخصات ظاهری	: ۱۳۵ ص.
شابک	: 978-600-114-814-9
وضعیت فهرست نویسی: فیا	
موضوع	: محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم، ۲۵۵ق. -- غیبت.
موضوع	: Muhammad ibn Hasan, Imam XII -- Occultation
موضوع	: نوبختیان (خاندان)
موضوع	: Nowbakhtiyan (family)
شناسه افزوده	: شیرخانی، علی، ۱۳۴۵-
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ب ۳ ۲ ص / ۴ / BP۲۲۴
رده بندی یوبی	: ۲۹۷ / ۴۶۲
شماره کتابت ملی	: ۴۸۹۹۵۸۹

انتشارات خرسندی

تهران، خیابان انقلاب - خیابان فخر روزه - خیابان لبافی نژاد - نرسیده به خیابان دانشگاه -

پلاک ۱۷۴ - واحد ۲

تلفن: ۵ - ۶۶۹۷۱۰۳۴ - ۵ - ۶۶۴۹۰۵۸

فروشگاه شماره ۱: دانشگاه تهران، دانشکده حقوق، صندوق سیاسی تلفن: ۶۶۴۱۰۲۰۳

فروشگاه شماره ۲: میدان انقلاب، خ منبری جاوید (اردیبهست)، بزرگ ۵۲ تلفن: ۶۶۷۵۵۹۱۰ - ۶۶۹۵۰۷۵۹

فروشگاه شماره ۳: خ انقلاب، نرسیده به میدان فردوسی، کوچه پیدراته، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد،

طبقه زیرین (قسمت کتابفروشی): ۶۶۷۵۵۹۱۰

پست الکترونیک: khorsandy.pub@gmail.com

سایت اینترنتی: www.khorsandypub.com

بحران غیبت و نظریه پردازی آل نوبخت

داوود سبزی - علی شیرخانی

چاپ اول: ۱۳۹۷

شمارگان: ۲۰۰ جلد

صفحه آرایشی: الهام بیدایی

قیمت: ۱۲۵,۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-114-814-9

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۱۴-۸۱۴-۹

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۵	فصل اول: غیبه، نگاری و نایبان دروغین
۱۷	الغیبه‌ی زمان
۱۹	کمال الدین، تمام السنه
۲۱	الغیبه‌ی شیخ طوسی
۲۳	الف: عقلی و اعتباری
۲۳	ب: نقلی و اخباری
۲۵	نایبان دروغین دوره غیبت
۲۵	احمد بن حلال کرخی
۲۶	ابو جعفر محمد ابن علی شلمغانی
۲۷	احمد بن هلال کرخی عبرتایی
۳۰	حسین بن منصور حلاج
۳۲	محمد بن احمد بن عثمان
۳۳	محمد بن نصیر نمیری
۳۴	محمد بن موسی شریعی
۳۷	فصل دوم: بحران، ریشه‌ها و دلایل
۳۸	غیبت و بحران در باورها
۴۲	وضعیت سیاسی و اجتماعی مسلمانان
۴۵	نفوذ و تسلط ترکان
۴۶	فتنه‌ها و آشوب‌های داخلی

- ۴۷ ..... آشوب‌های بغداد
- ۴۸ ..... آشوب‌های سامرا
- ۴۸ ..... فتنه خوارج
- ۴۹ ..... شورش صاحب زنج (زنگیان)
- ۵۱ ..... قیام‌های علویان
- ۵۸ ..... وضعیت دینی و فکری مسلمانان
- ۶۰ ..... پیدایش مکتب اشعری
- ۶۱ ..... تدوین کتب روایی
- ۶۲ ..... مرجع علمی
- ۶۶ ..... مکاتب علم
- ۶۶ ..... مکتب کلامی
- ۶۸ ..... مکتب حدیثی
- ۶۹ ..... مکتب فقهی
- ۷۰ ..... حوزه‌ها
- ۷۰ ..... قم
- ۷۲ ..... کوفه
- ۷۳ ..... بغداد
- ۷۳ ..... ری
- ۷۴ ..... خراسان و ماورالنهر
- ۷۵ ..... منابع اندیشه سیاسی
- ۷۵ ..... قرآن و مفاهیم قرآنی
- ۷۷ ..... سنت (حدیث، سیره، امضا)
- ۷۸ ..... جایگاه حدیث و نگرش مبتنی بر خبر در میان امامیه
- ۸۱ ..... عقل و خرد

۸۳	آثار ایران باستان و حکمت خسروانی.....
۸۴	آثار یونانی.....
۸۵	حوزه‌های فکری و فرهنگی.....
۸۶	عوامل ضعف اندیشه سیاسی.....
۹۱	فصل سوم: نظریه پردازان خاندان نوبختی.....
۹۳	ابو سهل اسماعیل بن علی.....
۹۷	ابو اسحاق ابراهیم.....
۹۸	حسین بن روح نه بختی.....
۱۰۰	ابو محمد حمدان بن موسی نوبختی.....
۱۰۷	ابونصر هبة الله بن محمد بن ابراهیم نوبختی.....
۱۰۸	احمد بن ابراهیم نوبختی.....
۱۱۱	فصل چهارم: راهکارها.....
۱۱۲	۱- نهاد و کالت و نیابت.....
۱۱۴	۲- تحول و سازماندهی کلام امامیه.....
۱۱۸	۳- عقل گرایی و نگرش حکمی.....
۱۲۱	نتیجه گیری.....
۱۲۷	عدم بلوغ سیاسی مردم.....
۱۲۷	تعطل خواص.....
۱۲۸	حاکمیت جور.....
۱۳۱	فهرست منابع.....

مقدمه

بررسی نقش خاندان نوبختی و عملکردشان در دستگاه خلافت عباسی از یک سو و روابطشان با نودهای شیعی خارج از حکومت و میزان اثرگذاری آنها بر جریانهای سیاسی، اجتماعی و دینی سال تاریخ امامیه بصورت خاص و اسلام بطور عام اهمیت به سزایی دارد. افراد این خاندان از یک طایفه نفوذ زیادی در دستگاه خلافت یافتند و مقامات مهمی کسب کردند و مورد توجه و قباله دستگاه خلافت قرار گرفتند، و از طرف دیگر از اصحاب ائمه و بزرگان شیعه شریعتی رفتند. روشن شدن ابعاد مسئله و علل وقوع حوادث اتفاق افتاده در قالب این تناقض متضاد، بسیار مهم است و فهم و داوری درباره بسیاری از جریانهای تاریخی و اجتماعی عصر عباسی و حتی ادوار بعدی را در ارتباط با مکتب شیعه امامیه تصحیح می کند. وقوع غیبت کبری و تری آن انحلال سازمان و کالت امامیه پس از مرگ سفیر چهارم امام عصر (عج)، خلافتی را در رهبری امامیه بر جای گذاشت این وضعیت به فقهای امامیه اجازه داد تا فعالیتها، سرد را گسترش دهند. اما غیبت امام عصر (عج) مسائل دیگری را بر جامعه شیعه عارض کرد که از آن جمله باید به تشتت آراء و انشعاب مکتب امامیه به فرق مختلف (مجلسی، بی تا: ۴۶۱-۴۷۱، اشاره کرد. در این بین افراد خاندان نوبختی که از متکلمان و فقهای بزرگ شیعه امامیه در آن دوران بودند و در عین حال ریاست مکتب امامیه را در بغداد بر عهده داشتند در تبیین مسئله غیبت و مبارزه با نواب دروغین امام عصر (ع) و همچنین زدودن احکام باطل از مذهب شیعه و ساختارمندی احکام آن بر دو پایه استدلال عقلی و نقلی همت گماشتند. توجه خاص به علم کلام و تاثیرات دامنه دار آن و ظهور متکلمان برجسته (مطهری، بی تا: ۱۲) نیز مربوط به این دوران است. در این بین مخالفین امامیه نیز در این دوران با انتقاد و رد عقاید تشیع و

ایجاد خدشه در اصول آنها از طریق تالیف کتاب و غیره برای نابودی تشیع تلاش می کردند. در این دوره همچنین به سبب ترجمه کتب منطقی و فلسفی یونانی و کتب مذهبی ملل غیر مسلمان از قبیل یهود و نصاری و زرتشتیان، بازار مباحثه و مناظره و مجادله رواج داشت (ابراهیم حسن، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۲۳-۴۲۴) در این بین دستاوردهای کلامی خاندان نوبختی بر ترکیبی از ادغام کاربرد عقل و حدیث و نیز عقاید عقل گرایان و فلاسفه با یک گزاره عقیدتی که قاطعانه نظریه امامت امام دوازدهم (ع) را تبیین می کرد متکی بود. این ادغام دو هدف داشت اول بسط برداشتی عقلی از امامت که بر عاری بودن ائمه از خطا و نقص تاکیدی داشت. دوم فراهم کردن زمینه برای پذیرش مرجعیت عقیدتی و عملی عالمانی در جامعه شیعه که در الهیات عقل گرا و فلسفی تخصص داشتند و هوادار آن بودند و برای دستیابی به انطباقی کارآمد با نهاد سیاسی برای پیشبرد اهداف جامعه شیعی آماده بودند.

باید خاطر نشان کرد که خاندان نوبختی آثار جامعی که بتوان از آن اندیشه و نگرش سیاسی این خاندان را استخراج کرد به طور کامل در دسترس نمی باشد و باید در این مورد با تکیه بر نقل قولها و نیز شرح ها و یادداشت هایی که در دورانهای متاخرتر بر اندیشه آنها نگاشته شده است مراجعه کرد و این که بررسی اندیشه های آنها را سخت دشوار می کند. در هر حال آنچه مبرهن است این است که مساله اصلی این اندیشمندان مساله "امامت و رهبری امت" در عصر غیبت امام عصر (ع) است. به نگرش کلامی امامیه بوده است. حال با توجه به آنچه گذشت پرسش اصلی این نوشتار این است که خاندان نوبختی در ارتباط با بحران غیبت و دیدگاه امامیه در خصوص رهبری شیعه - نظریه ای را مطرح کرده و چگونه بقا و استمرار نظریه امامت شیعی را تضمین کرده است - فرض مناسب در پاسخ به چنین پرسشی این است که خاندان نوبختی به سبب طرح نگرش جدید و مبتنی بر عقل گرایی و نیز جایگاه سیاسی و دینی و فکری که در مذهب تشیع داشتند تاثیر قاطعی بر اندیشه و کلام سیاسی شیعی داشته اند و با حفظ سازمان و کالت، تحول کلام امامیه و عقل گرایی در چارچوب نگرش شیعی توانسته اند به لحاظ نظری پایه های مکتب امامیه را تحکیم بخشند.

موضوع مورد بحث در این نوشتار از مسائلی است که تاکنون تحقیقی در باب آن صورت نگرفته است و در نوع خود بدیع و جدید می‌باشد. البته آثاری چند که دارای ارتباطی وثیق با موضوع هستند وجود دارند که می‌توان آنها را به چند دسته کلی تقسیم کرد:

۱. آثار تاریخی و رجالی اعم از تواریخ عام و کلی که در آنها به خاندان نوبختی کم و بیش اشاره شده است مانند رجال نجاشی و رجال شیخ طوسی یا تاریخ طبری و مروج الذهب مسعودی و زندگی نامه‌ها و تواریخ خاص مانند خاندان نوبختی اثر اقبال آشتیانی یا تاریخ سیاسی غیبیه امام وازدهم نوشته جاسم حسین یا ابوالقاسم حسین بن روح نوبختی نوشته عبدالرحیم ابادری. اینگونه آثار با صبغه تاریخی به زندگانی برخی از بزرگان خاندان نوبختی توجه کرده‌اند و کمتر مترصد دیدگاهها و اندیشه‌های آنان شده‌اند هرچند در درون زندگی آنها به برخی آرای آنها اشاره‌های کوتاه داشته‌اند. لذا تنها برخی از داده‌های آنها مورد توجه ما واقع شده است.

۲. آثار کلامی مانند اوائل المقالات، المذهب، والمختارات اثر شیخ مفید، کلام شیعه ماهیت، مختصات و منابع، اثر محمد رضا کاشانی، سیر تطور کلام شیعه از عصر غیبت تا خواجه نصیر، اثر محمد صف جبرئیلی یا اندیشه کلامی شیخ مفید اثر مکدرموت و... یا آثار کلامی مخالفین شیعه امامیه اینگونه آثار نیز غالباً و در صورتی پراکنده به دیدگاههای کلامی خاندان نوبختی و غالباً در درون مباحث دیگر و نه به صورت مستقل پرداخته‌اند. برخی نیز توسط مخالفین امامیه و در رد آنان نوشته شده است مانند آثار بررسی از متکلمین معتزله یا اشعری یا نوشته‌های برخی از مستشرقین. در این میان نوشته‌های شیخ مفید همچون اوائل المقالات از بهترین منابعی است که عقاید نوبختیان را در مسائل اصول دین و مذهب، بررسی کرده است. وی علاوه بر تبیین آرای خود، به مقایسه آنها با آرای نوبختیان و دیگر شیعیان، معتزله و اهل حدیث پرداخته و تأثیرگذاری فرقه‌ها و نحله‌های فکری را بر یکدیگر بیان کرده است. آثار تحلیلی سیاسی - تاریخی مرتبط با مساله غیبت مانند غیبت نعمانی، دوره شکل‌گیری تشیع دوازده امامی گفتمان حدیثی میان بغداد و قم اثر نیومن، غیبت و مهدویت نوشته جاسم حسین و شاسادینا، اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی شیعه در

غیبت صغری اثر حسین زاده شانه چی، تاریخ عصر غیبت نگاهی تحلیلی بر غیبت امام دوازدهم، اخبار الوکلاء اربعه تألیف ابوالعباس احمد بن علی بن عباس بن نوح سیرافی (متوفی حدود ۴۰۸ ق) و... این دسته نیز با آنکه در حاشیه به اندیشه آل نوبخت توجه کرده اند اما در این ارتباط حائز اهمیت جدی هستند. ۴. آثار ملل ونحل مانند فرق الشیعه نوبختی یا شیعه در برابر معتزله و اشاعره اثر هاشم معروف الحسنی و یا المقالات والفرق (فرق الشیعه)، سعد بن عبدالله بن خلف الاشعری القمی و... ۵. آثار نوبختیان، هر چند تعداد این آثار زیاد و در دانشهای متنوع است اما تنها تعداد بسیار قلیلی از آنها در دست می باشد مانند فرق الشیعه. ۵. سایر آثار مانند آثار حدیثی یا فقهی و اصولی که گاه به مناسبتی خاص اشاره ای به برخی از بزرگان این خاندان داشته اند. بنابراین در باب این مساله یعنی تلاش و کوشش نوبختیا برای سر به پردازی در ارتباط با غیبت در عصر غیبت صغری و تاحدودی پس از آن پژوهش مناسبتی صورت نگرفته است. لذا با توجه به اهمیت تاریخی، سیاسی و کلامی مساله به این مهم پرداخت می شود و برای پردازش این مساله از نظریه بحران می توان سود جست.

برای درک هر گونه جستار باید دقیقاً بر روندی فکری آن پی برد و باید به آنچه منطق درونی یا منطق در عمل در پدیده ها می نامند توجه دقیق نمود (اسپریگنز، ۱۳۸۹، ۳۰). نظریه های سیاسی، و به طبع اندیشه های سیاسی از سردرگمی ها، سرگشتگی ها و بحرانهای ناشی می شود که انسان در پی غلبه و حل آنهاست. (اسپریگنز، ۱۱، ۳۳) چارچوب نظری برای پژوهش حاضر استفاده از منطق خاص شکل گیری و تولید اندیشه ها با توجه به الگوی اسپریگنز می باشد. بدین معنا که پژوهشگر و بررسی کننده در این چارچوب سعی خود را بر اساس منطق درونی و روش شناسی خاص اندیشمند ترسیم می کند و سعی می نماید در بستری که او حرکت کرده، حرکت نماید. اسپریگنز برای شکل گیری اندیشه ها به چهار مرحله مرتبط با یکدیگر قائل است. در مرحله اول اندیشمند با بحران یا مساله یا بی نظمی (اسپریگنز، ۱۳۸۹، ۴۳) مواجه می شود. در مرحله دوم اندیشمند با شیوه ای تحلیلی یا بالینی به بررسی مشکل و علل و ریشه های آن می پردازد (اسپریگنز، ۱۳۸۹، ۹۲-۹۳) و در مرحله

بعد به بازسازی جامعه و طرح آن بدون مشکل (اسپریگنز، ۱۳۸۹، ۱۴۰) و سپس به ارائه راه حل روی می آورد. (اسپریگنز، ۱۳۸۹، ۲۲۵)

در کاربرد منطق عملی مورد نظر اسپریگنز دو تغییر باید لحاظ شود.

۱. به جای کاربرد منطق عملی صرف از منطق ترکیبی که در واقع ترکیبی از منطق در عمل یا درونی و منطق بازسازی اندیشه هاست بهره گرفته ایم.

۲. تکیه ما بر سه مرحله از مراحل مورد نظر اسپریگنز می باشد. یعنی ادراک مشکل، ریشه یابی و ارائه راه کار برای بهبود و رفع مشکل. البته او خود مرحله جامعه باز سازی شده را چون "جسم شناور" (اسپریگنز، ۱۳۸۹، ۴۵) می داند. هدف از این روش این است که بتوانیم با توجه به داده های اندیشمند از یک سو و از سوی دیگر راهی را که او پیموده است یک ساختار منسجم و منطقی از آراء و اندیشه ها با توجه به مقتضیات زمانی و مکانی ترسیم نماییم (جمشیدی، ۱۳۸۵، ۳۲). باید توجه داشت که اندیشه های خاندان نوبختی در دوران بحرانی و پرفراز و نشیب در تاریخ اسلام و مذهب تشیع ارائه شد، دورانی که امام معصوم در پرده غیب است، سازمان و کتلت مبرور و بعد از غیبت کبری برچیده می شود، به این مسائل باید ظهور علم کلام و وارد شدن اندیشه های نو به عالم اسلام را اضافه کرد. از این رو نوبختیان با جامعه ای بحرانی به لحاظ نظری و راه عملی روبرو هستند. از همین رو توجه و درک فضای فکری و اجتماعی آن عصر ضروری می باشد. همچنین باید توجه داشت که تمام بزرگان خاندان نوبختی در باره احکام و مذهب شیعه نظر واحدی نداشته اند. بعلاوه بر اثر تبادل آراء میان اندیشمندان شیعی و سایر ادیان و فرق مکرر سعی به بازسازی و تحکیم باورهای خویش می پردازد. بر این اساس و با توجه به مبنای بحث ما ابتدا اشاره ای گذرا به تاریخچه و مقتضیات زمانی آل نوبخت خواهیم داشت و پس از آن بحث بحران، بررسی علل و راه حل آن را از منظر آل نوبخت مورد توجه قرار خواهیم داد.

این نوشته دارای یک مقدمه و چهار فصل و یک سخن فرجامی دارد. مقدمه را در سطور پیشین ملاحظه کردید و پس از آن فصل اول به دوره ی غیبت و غیبت نگاری و همینطور مدعیان دروغین نیابت مورد بررسی قرار گرفته تا تمهیدی برای فصل دوم باشد که وجود

بحران در این دوره را مورد کند و کاو قرار داده است و پس از بررسی مساله بحران در دوره‌ی غیبت در فصل سوم به نظریه پردازان خاندان نوبختی پرداخته و ضمن معرفی اندیشمندان مهم و تاثیر گذار آل نوبخت، در فصل چهارم به راهکارهای این خاندان پرداخته است و بطور معمول و طبیعی از همه‌ی مطالب نتیجه گیری در پایان صورت گرفت شده است.

www.ketab.ir